

NyS

Titel:	Generativ grammatik och modersmålsstudiet
Forfatter:	Ulf Teleman
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 2. Grammatik, Pragmatik og Tekstbeskrivelse</i> , 1970, s. 143-175
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ulf Teleman:Generativ grammatik och modersmålsstudiet.

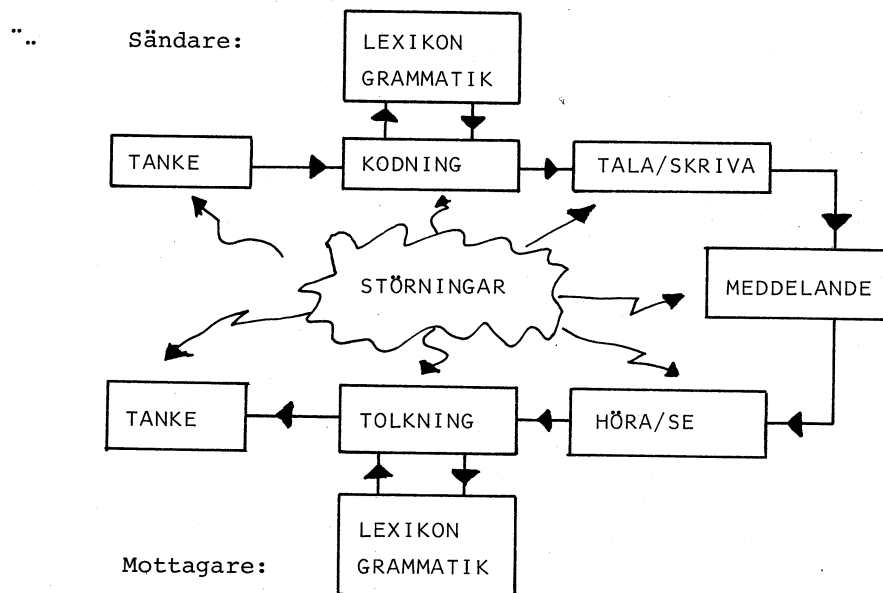
Man har beräknat att det trycks mer än 2 miljarder ord årligen i Sverige. Jag tycker detta är skäl nog att hålla på med intensiv forskning och undervisning i språkets byggnad och funktion. Hade språket varit ett njutningsmedel för ett fåtal personer vid högtidliga tillfällen bara, så skulle endast en fantast ha kunnat begära att skolorna skulle undervisa i och om det. Men som det nu är borde ingen kunna kalla sig allmänbildad utan veta en hel del om sitt modersmål.

Nu är uttryck som "språkets byggnad och funktion" långt ifrån entydiga. Vi ska försöka skärpa begreppen något genom att relatera dem till en enkel modell över kommunikationsprocessen.

Det är svårt att föreställa sig hur kommunikation med språk går till om vi inte får anta att vår hjärna har ett lexikon: ett magasin med tecken, d. v. s. förknippningar av innehållselement med uttryckselement. Våra språkcentra måste väl också ha någon sorts regler för hur dessa lexikonenheter hopfogas med varandra, en grammatik eller syntax. Hjärnans lexikon och grammatik kallar vi med en nu bruklig term för kompetens (eng. competence). Kompetensen är vår intuitiva kunskap om språket, vårt vetande om vilket innehåll som kan förbindes med vilket uttryck. En grammatik som vill avspegla kompetensen kallas generativ grammatik.

Vi utnyttjar vår kompetens både när vi ska ge uttryck åt en tanke i ett språkligt meddelande och när vi ska tolka ett meddelande som sänts av en annan person. Denna mentala process, att koda och uttrycka resp. att uppfatta och tolka ett meddelande, avfattat på den kod som vår språkliga kompetens tillhandahåller, kallar man ofta för det språkliga utförandet (eng. performance).

Vi skulle då kunna ge en bild av meddelelseprocessen som ser ut så här:

Den språkliga kommunikationen går inte fri från störningar. Sändaren ändrar sig medan han håller på att tala, hans tankeverksamhet är av en eller annan anledning oordnad, han finner plötsligt ej ord, han startar på en mer invecklad mening än han klarar av, han stammar, han är tandlös, snuvig, darrhant, han ser kanske inte att skriva ordentligt. Mottagaren hör måhända inte vad som sägs på grund av oväsen eller ser inte att läsa på grund av dåligt ljus, han är kanske lomhörd eller har svag syn, hans dåliga minne eller hans bristande språkliga träning gör det svårt för honom att överblicka den syntaktiska strukturen, han är möjligen bara förströdd.

I den här föreläsningen ska jag uppehålla mig framförallt vid den del av språkmekanismen som ovan kallats kompetensen och som den generativa grammatiken är avsedd att motsvara. Jag skall därvid anlägga två huvudsynpunkter. Först vill jag trycka på några

aspekter där den generativa grammatiken enligt mitt förmenande på ett slående sätt hjälper oss att se väsentliga egenskaper hos språket. Därefter ska jag erinra om den generativa grammatikens möjligheter att tjäna som ett ändamålsenligt redskap vid forskning och undervisning i andra grenar av modersmålsstudiet.

Sammanhang och överblick

En viktig ambition hos den generativa grammatiken är att i ett sammanhängande regelsystem motsvara vår språkliga kompetens. Liksom i hjärnan bör i den språkliga beskrivningen innehåll och uttryck i alla avseenden hållas ihop. Det får inte finnas några vattentäta skott mellan lexikon och grammatik, mellan grammatik i trängre mening och fonologi, mellan syntax och formlära.

En sådan integrerad beskrivning av vår språkliga kompetens blir något helt annat än den traditionella skolgrammatiken, sedan länge bara en hjälpgumma i filologernas hus. Att behärska grammatik då var att kunna säga: "Ge mig en mening och jag ska analysera den och etikettera dess delar på överenskommet sätt." Den generativa grammatiken har sitt huvudintresse inriktat mot helheten, syntesen, och bryr sig mera om regelbundenheterna än om undantagen. Personer med kunskaper i den sortens grammatik ska kunna säga: "En svensk mening är uppbyggd på det eller det sättet. Den kan utan att bryta mot språkets regler ändras si och så."

För undervisning och forskning i generativ grammatik blir de felaktiga meningarna lika intressanta som de riktiga. Det gäller ju att ta fram den grammatik som inte bara beskriver de riktiga meningarna utan också saknar förmågan att generera de felaktiga. Det är ofta pedagogiskt tacksamt att låta elever finna de grammatiska regler som genererar ett antal givna grammatiska meningar men inte ett antal givna ogrammatiska meningar.

Det är nödvändigt att undervisningen i grammatik ger motivering för antagandet av de grammatiska kategorierna. Här är den generativa grammatiska teorien en fruktbar utgångspunkt, eftersom det är just funktionen i ett sammanhängande regelsystem som gör det rimligt att etablera kategorier som exempelvis subjekt, substantiv eller neutrum. Ta meningen

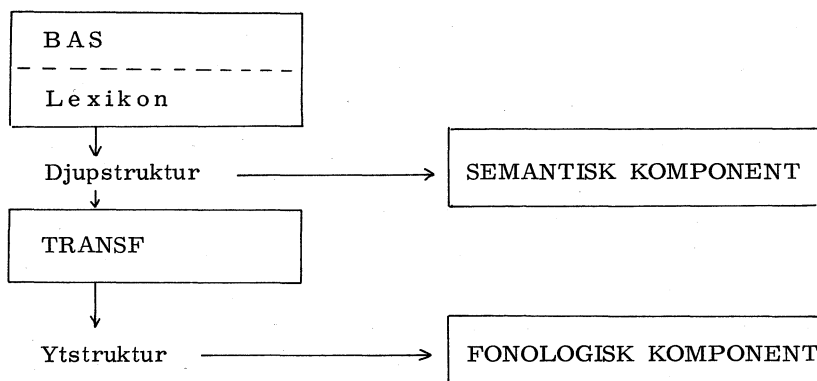
(1) X slog/såg/igenkände Y igår.

Varför kallar vi X för subjekt? Jo, för att vi ska kunna (a) beskriva betydelseförhållandet mellan X och såg etc. så smidigt som möjligt, (b) förutsäga synonyma formuleringar som Y sågs etc. av X igår, igår så såg etc. X Y, det var X som såg etc. Y igår, (c) ange att X om det är personligt pronomen får en annan form än Y om det är personligt pronomen. Vi behöver alltså de syntaktiska, kategorierna dels för att ange satsens totalbetydelse, dels för att kunna ange dess likhet eller olikhet med andra satser.

Från djupstruktur till ytstruktur.

Det finns olika tänkbara slag av generativa grammatikor. Den mest genomarbetade är den transformativa grammatiken. Den föreligger redan i åtskilliga versioner: den första på basis av Chomskys Syntactic Structures (1957), den andra redovisad i Chomskys Aspects of the Theory og Syntax (1965) och sedan dess många modifikationer eller starkt avvikande alternativ som nu konkurrerar om intresset. (En översikt över de olika generationerna i den transformativa grammatikens utveckling ges av Teleman (1970).)

Låt oss här använda den typ av grammatik som Chomsky skisserade 1965:

En kort presentation: Basen kallas också kategorialkomponenten. Där etableras de kategorier som behövs för att transformationerna

ska kunna formuleras på enklaste sätt och för att den semantiska komponenten ska kunna beräkna meningens betydelse. Chomsky tänker sig att enheterna ur lexikonet sätts in i meningen genom de avslutande reglerna i basen. Meningens djupstruktur innehåller därigenom allt som behövs för att meningens betydelse ska kunna bestämmas: (a) lexikonelementens ("ordens") innehållsdelar och (b) de semantiskt relevanta syntaktiska egenskaperna hos satsen. Den transformativa komponenten är det nödvändiga ledet mellan den abstrakta djupstrukturen och ytstrukturen som bildar direkt underlag för de fonologiska reglerna. När vi kallar de transformativa reglerna för transformationer, använder vi en metafor. Att vi kan transformera en mening från ett utseende till ett annat betyder bara att om vi har en mening med det första utseendet, så har vi också en mening med det andra utseendet. Transformationsreglerna som arbetar i en mängd olika kombinationer med varandra, är grammatikens viktiga sätt att uttrycka språkets nyckfullheter och variationsrikedom. Den fonologiska komponentens regler slutligen ger meningen dess fonetiska representation på grundval av (a) lexikonelementens uttrycksdelar och (b) meningens syntaktiska struktur efter transformationerna, ytstrukturen. (En kortfattad införing i transformativ grammatik ger t ex. Hovedhagen (1969).

Djupstruktur och ytstruktur är fruktbara begrepp. Några tidigare diskuterade problem blir i ljuset av dem inte längre så svåra. Man har t ex frågat sig om tre fåglar är subjekt eller objekt i följande mening

(2) Det har suttit tre fåglar på taket.

Svaret är enkelt. I meningens djupstruktur är tre fåglar subjekt: relationen mellan en sådan nominalfras och verbet sitta är förståsdensamma som mellan en nominalfras som de tre fåglarna och samma verb:

(3) Tre fåglar har suttit på taket.

(4) De tre fåglarna har suttit på taket.

Av dessa satser kan (3) men inte (4) drabbas av en transformation som sätter in ett formellt subjekt, medan det ursprungliga subjektet sätts till höger om huvud verbet. Vi kan gott säga att transformationen gör detta till objekt. Därmed menar vi att andra transformationer hädanefter behandlar tre fåglar på samma sätt som de

nominalfraser, vilka var objekt redan i djupstrukturen. Jämför alltså med en sats som

(5) Jag har sett tre fåglar på taket.

I både (2) och (5) kan tre fåglar göras till fundament (med påföljande obligatorisk inversion subjekt - finit verb):

(6) Tre fåglar har det suttit på taket.

(7) Tre fåglar har jag sett på taket.

Om tre fåglar byts ut mot inga fåglar så får vi i stället för (2) och (5) automatiskt

(8) Det har inte suttit några fåglar på taket.

(9) Jag har inte sett några fåglar på taket.

eller

(10) Det har inga fåglar suttit på taket.

(11) Jag har inga fåglar sett på taket.

Vi kan också skärskåda en anna sats:

(12) Gubben är lätt att måla.

Är gubben subjekt eller objekt? Vi ser genast att det är subjekt i förhållande till vissa transformationer. Ett nytt fundament flyttar gubben till höger om det finita verbet:

(13) Nu är gubben lätt att måla.

Om gubben ersätts med relativt pronomen får detta inte strykas:

(14) (Gubben) som är lätt att måla (står där.)

Den transformation som sätter ut kongruenssuffix på det predikativa adjektivet rättar sig efter gubben:

(15) Gubbarna är lätta att måla.

I alla dessa fall beter sig gubben i (12) precis som i följande mening

(16) Gubben är villig att måla.

Men vi kommer inte ifrån att gubben i (12) är objekt semantiskt sett till verbet måla, medan det är subjekt semantiskt sett till måla i (16). Att vi inte heller grammatiskt kan sidoställa de båda meningarna ser vi av (12)'s oförmåga att nominaliseras:

(17) ^xgubbens lätthet att måla

(18) gubbens villighet att måla

Vi märker också att verbet i satser som (12) är transitivt men att det ändå här inte kan ha objekt:

(19) ^xGubben är lätt att måla gumman.

Ofta förekommer här verb som i andra konstruktioner nödvändigtvis måste ha objekt:

(20) En gubbe är lätt att göra.

(21) ^xJag gör.

Vi kan också iaktta meningar som

(22) Gubben är lätt att prata med.

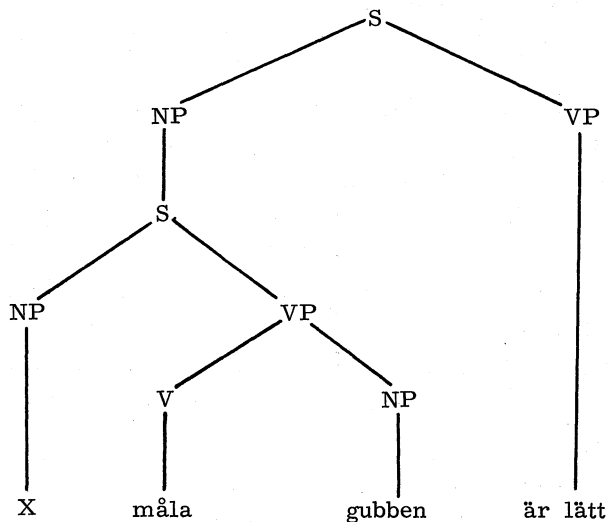
(23) ^xJag pratar med.

Om verbet är ett sådant som kan ta indirekt objekt får vi precis som när ledet står kvar i verbfrasen såväl konstruktionen med som utan preposition:

(24) Den där gubben är lämplig att visa företaget för.

(25) Den där gubben är lämplig att visa företaget.¹⁾

Allt detta tyder på att gubben återgår på ett objekt i djupstrukturen, ett objekt som emellertid lyfts upp som subjekt i den överordnade satsen genom en transformation. Exempel (12) skulle alltså ha en djupstruktur som kan antydast på följande sätt:

Denna djupstruktur kan också ge ytstrukturer som

(26) Att måla gubben är lätt.

(27) Det är lätt att måla gubben.

¹⁾ (25) avset här ha samma betydelse som (24).

Transformationerna drabbar alltså inte bara meningens djupstruktur utan också meningen då den redan transformerats på ett eller annat sätt. En och samma mening kan därför gestaltas på minst 8 sätt med tillhjälp av bara tre transformationsregler Ta, Tb, Tc:

Ta	Tb	Tc
-	-	-
+	-	-
-	+	-
-	-	+
+	+	-
+	-	+
-	+	+
+	+	+

Lägger vi så därtill att en och samma transformationsregel kan drabba likartade led i samma sats, säg vilket som helst av de större leden (objekt eller adverbial) efter meningens huvudverb, så ökas därmed möjligheterna i takt med antalet sådana led som förefinnes i den aktuella djupstrukturen. Fundamenttransformationen måste exempelvis formuleras så vitt att den ger följande "synonyma" meningar:

- (28) Lasse köpte ingen bil till sin bror för 8 kr igår i stan.
- (29) Bil köpte Lasse ingen till sin bror för 8 kr igår i stan.
- (30) Ingen bil köpte Lasse till sin bror för 8 kr igår i stan.
- (31) Sin bror köpte Lasse ingen bil till för 8 kr igår i stan.
- (32) Till sin bror köpte Lasse ingen bil för 8 kr igår i stan.
- (33) 8 kr köpte Lasse ingen bil till sin bror för igår i stan.
- (34) För 8 kr köpte Lasse ingen bil till sin bror för igår i stan.
- (35) Igår köpte Lasse ingen bil till sin bror för 8 kr i stan.
- (36) I stan köpte Lasse ingen bil till sin bror för 8 kr igår.

Transformationerna blir enklare om vi alltid tänker oss dem tillämpade i en viss ordning. Om Tx aldrig drabbar sekvenser som redan drabbats av Ty och Tz, om Ty kan drabba sekvenser som måste ha transformerats av Tx och om Tz kan tillämpas på meningar som omformats enligt Tx och/eller Ty så måste ordningen vara Tx - Ty - Tz i regelsystemet. Ett konkret fall:

Passivering: ger nytt subjekt som kan objektiveras (bli eg. subjekt)
ger nytt adverbial (agent) som kan göras til fundament

Objektivering: ger nytt subjekt (formellt subjekt) som ej drabbas av
passivering
ger nytt objekt (egentligt subjekt) som kan göras till
fundament

Fundament: ger nytt första led som ej behandlas som subjekt vid
passivering eller objektivering

Exempel:

	Passiv.	Objektiv.	Fundam.	
(37)	-	-	-	Man spelar bara två psalmer ikväll.
(38)	+	-	-	Bara två psalmer spelas i kväll.
(39)	+	+	-	Det spelas bara två psalmar i kväll.
(40)	+	+	+	Bara två psalmer spelas det i kväll.

Morfofonologisk regelbundethet

Under den klassiska strukturalismens tid hade vi betydande svårigheter att i en sammanhängande beskrivning uttrycka vissa regelbundna växlingar som återkom i olika morfem. Det fanns t ex inget bra sätt att formulera sambandet mellan singularisform av substantiv på -a och samma substantivs pluralform på -or (t ex kyrka, gumma, tavla). Inte heller kunde man formalisera detta paradigms likhet med det där singularen slutade på -e och pluralen på -ar (t ex stolpe, gubbe, pinne). Här har den generativa fonologin betytt en klar förenkling. Vi antar att i både kyrkor och stolpar stammen är likamed den obestämda singularen, så som det uppenbarligen är rimligt att anta i alla andra substantivtyper; oberoende av om det följer något suffix, hämtas alltså dessa tvåstaviga stamformer ur lexikon. Om pluralsuffixet valts får vi därigenom på ett stadium i regelsystemet sekvenser som

(41) stolpe - ar

(42) kyrka - or

Nu utesluter ju som bekant svenskans fonotax sekvenser av två obetonade vokaler. (Vi kan lugnt bortse från de främmande ord som utgör undantag från denna regel: autonom, kakao etc.) Den fonologiska komponenten har en regel som har till uppgift att uttrycka detta generella faktum; det gör den genom att stryka den första vokalen i en sekvens av obetonade vokaler. Resultatet blir av (41) och (42) således stolpar, kyrkor. På samma sätt går det i andra fall där en stam på obetonad vokal stöter ihop med ett suffix på vokal:

(43) kast~~a~~ - e (pres. konj. sing.)

(44) kast~~a~~ - om (pres. konj. 1 plur.)

(45) kast~~a~~ - a (infinitiv)

Ännu mera talande är kanske parallelliteten mellan neutrum- och supinumformerna av adjektiv resp. verb:

(46) lå~~n~~ - t / lå~~n~~ t/ sv~~ä~~n - t / sv~~ä~~n t/

(47) slä:t - t / slät:/ mä:t - t /mät:/

(48) rö:d - t / röt:/ le:d - t /let:/

(49) ny: - t /nyt:/ sy: - t (sy:t)

(50) svart - t /svart/ smält - t /smält/

(51) rund - t /runt/ vänd - t /vänt/

Ett traditionellt tillvägagångssätt vore här att morfem för morfem beskriya allomorferna som betingas av de olika omgivningar morfemet kan förekomma i. En sådan redovisning är inte bara klumpig utan också väl ägnad att dölja viktiga generaliseringar om det svenska språket. I den generativa grammatikens regelsystem är gränslinjen mellan morfologi och fonologi genombruten. Vi kan ge morfemen grundformer som innehåller precis den fonetiska information som behövs för att de slutliga formerna på enklaste sätt ska kunna genereras. Regler som de följande opererar på sekvenser av adjektiv- eller verbstam plus neutrum- resp. supinumsuffix:

(i) dubblera suffixens anljudande d eller t efter stam på lång vokal

(ii) avtona d framför t

(iii) stryk t efter annat t som föregås av konsonant eller obetonad vokal

(iv) korta lång vokal framför tt eller dd

(v) byt ut geminerad konsonant mot lång konsonant

Exempel:

(52) vi:t - t → vitt (iv) → vit: (v)

(53) rö:d - t → rö:tt (ii) → rött (iv) -- röt: (v)

(54) svart - t → svart (iii)

(55) rund - t → runtt (ii) -- runt (iii)

(56) fri: - t → fri:tt(i)- fritt (iv) → fritt: (v)

(57) o:må:lad - t → o:må:latt (ii) → o:må:lat (iii)

(58) ny:sådd - t → ny:sådt (ii) → ny:sått (ii) → ny:sått (iii) → ny:såt: (v)

Den generativa grammatikens tillämpningar

Så långt har jag framställt grammatiken närmast som ett inslag i den språkliga allmänbildningen, ett sätt att skaffa sig och att fasthålla kunskap om språket. Frågan är nu om vi kan tillämpa den på andra fält som behandlas i modersmålsundervisningen. För att vara konkret: Kan den generativa grammatiken ge något vid undervisning i att tala och skriva, att läsa på olika nivåer? Kan den ge språkvårdaren någon ledtråd vid hans manipulationer med språket? Eller är den generativa grammatiken en l'art pour l'art, en ekvilibristisk världsfrånvänd lek - i stil med schack - för en viss typ av människor?

Två ting tycker jag man bör svara på detta. För det första: Om någon av de grammatikor, som än så länge sett dagens ljus, har något att ge i de nämnda avseendena, så har den generativa grammatiken väl så goda chanser som de andra. För det andra måste vi dock också säga: Vi har anledning att vara försiktiga, när vi använder grammatiken i stilistik och färdighetsträning. Detta beror dels på att vår teoretiska grammatik inte är en direkt motsvarighet till kompetensen: om de generativa reglerna har någon psykolingvistisk realitet vet vi knappast. Det beror dels också på att kompetensen, som är grammatikens ämne, är bara halva språkprocessen; produktion och tolkning säger grammatiken inte något om. Här blir det den psykolingvistiska forskningens uppgift att lägga pussel, så att vi omsider får en fastare grund att stå på.

Emellertid behöver vi inte driva renlighetsnitet så långt att vi

sätter oss ner och bara väntar. Vi har redan nu en del indicier på att somliga grammatiska variabler är i psykolingvistisk mening re-ella. Vi är rätt säkra på att texter som överflödar av vissa grammatiska konstruktioner är svårlästa, medan andra texter med samma innehåll men med en annan grammatisk karaktär är lättare att läsa. Vi vet också att vår stilistiska upplevelse av texter kan knytas till grammatiska olikheter mellan texterna.

Jag tror att den grammatiska insikten kommer att spela en allt större roll för både läs- och skrivträning i framtiden. Detta gäller framför allt läroboksförfattarnas och lärarnas arbete: för att kunna konstruera en adekvat lärogång i läsning och skrivning, för att kunna reagera på elevsvårigheter med ändamålsenliga batterier av övningar kommer undervisaren att behöva vara grammatiskt mera kunnig än vad som hittills ofta varit fallet.

Konsekvent språkvård

Som bekant dyker det ständigt upp nyheter i språket. Man kan ha olika attityder till sådana nyheter. Somliga intar den manchesterliberala "leave your language alone - hållningen" och låter det gå som det går. Andra vill till varje pris värna om den skriftspråkliga kontinuiteten och bekämpar således nyheten med alla medel. Man kan också försöka reagera mera nyanserat och börja med att värdera nyheten ur olika synvinklar, t ex socialt (minskar eller ökar den de språkliga klasskillnaderna?) eller funktionellt (minskar eller ökar risken för homonymi? ökar eller minskar språkets redundans? etc.).

En funktionell bedömningsgrund är det grammatiska konsekvenskravet: En språklig nyhet ska följa det grammatiska mönstret för relationen mellan innehåll och uttryck (betydelse och form). Den principen uppställs då inte av estetiska skäl utan går tillbaka på en hypotes att grammatisk konsekvens - som är lika med färre grammatiska regler - har ett psykolingvistiskt korrelat. Antagandet är att de färre eller enklare grammatiska reglerna motsvaras av en enklare och mera lätthanterlig kod i hjärnan, vilket i sin tur gör kodnings- och avkodningsprocesserna smidigare. Vi ska se på ett konkret exempel, där den generativa grammatikens ram ger fasthet åt vårt resonemang.

(59) A är tjockare än jag

Traditionell språkvård godkänner bara (59), eftersom än jag fattas som en förkortad sats: än jag är (tjock). Men i talspråk säger alla som inte indoktrinerats tillräckligt effektivt i skolan

(60) A är tjockare än mig

Varför? D.v.s. är det spontana (69) verkligen mindre konsekvent (= kräver mer komplicerade regler) än (59)? Det tål att undersökas närmare.

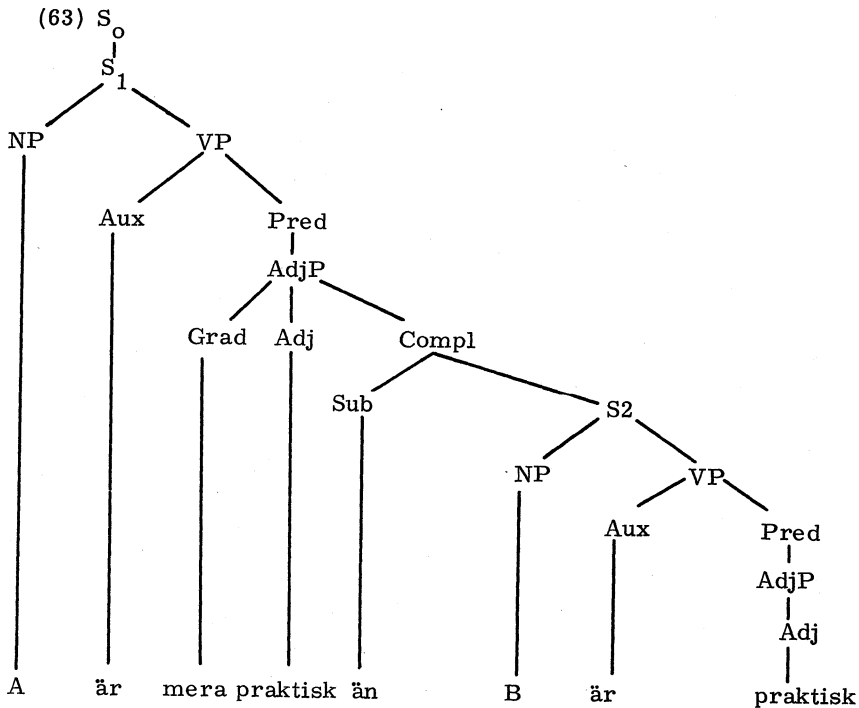
En sats som

(61) (A är mera praktisk än B)_{S₀}
torde återgå på den ungefärliga djupstrukturen

(62) ((A är x praktisk) S₁ & (B är y praktisk) S₂ &

(x y) S₃) S₀

Komparativsatstransformationen ersätter så gradadverbialiet x med komparativmorfem, stryker y och S₃ samt sätter in S₂ som led i S₁. Då ser strukturen ut så här:

Så följer obligatorisk strykning av det identiska adjektivet i S_2 :

(64) A är mera praktisk än B är

Därefter optionell strykning av det identiska kopulahjälp verbet i S_2 :

(65) A är mera praktisk än B

I och med detta har vi fått en symbol S som dominerar (= består av) bara ett led: NP. Men en enledad sats är inte längre i något syntaktiskt henseende en sats: S ska alltså strykas. Eftersom subjektet måste definieras som NP under S, så är nu NP = B inte längre subjekt. Att det verkligen förhåller sig så, ser vi av reflexivtransformationen, som byter ut NP med samma syftning som subjektet i samma sats mot reflexivt pronomen. Sätt B = A:s bror. Vi får då.

(66) A är mera praktisk än A:s bror. -- A är mera praktisk än sin bror.

eftersom ju det andra A ingår i samma sats som den där det första A är subjekt. Det blir då precis vad vi väntar att den transformation som märker ut kasus behandlar B i (65) som ett icke-subjekt, d. v. s. ger det i tillämpliga fall (= om det är personligt pronomen) oblik form. Sätt B = 1 pers. pron. Vi får då

(67) A är mera praktisk än jag -- A är mera praktisk än mig.

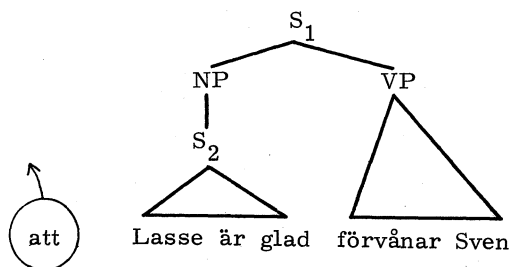
Alltså: det folkliga uttryckssättet är mera konsekvent än det traditionellt skriftspråkliga. Språkvårdens folk behöver således inte för konsekvensens skull fortsätta den här kampen.

Tydlig syntax

Det är naturligtvis inte så enkelt som att den enklaste grammatiken alltid skulle vara den bästa för ett språk. En torftig transformationsdel skulle inte bara minska variationsmöjligheterna utan också minska tydligheten i meddelandena. En av transformationernas uppgifter kan nämligen sägas vara att öka en språklig kods redundans till den nivå som är lämplig för ett allsidigt användbart meddelelsemedel. Många element som införs i transformationer är t o m nödvändiga markörer av den syntaktiska strukturen, vilken eljest bara i begränsad omfattning skulle framgå av ordföljd, ordval och prosodiska drag.

Sålunda sätts det "allmänt underordnande" att in i början av många eljest oinledda satsdelssatser:

(68)

På liknande sätt förhåller det sig med kongruens och rektion. De personliga pronomina (utom den, det) har liksom i många andra språk en särskild subjektsform. Den avslöjar på ett praktiskt sätt förhållandet i djupstrukturen mellan pronomenet och verbet trots att kanske transformationer ändrat djupstrukturens ordföljd till oigenkännlighet. En sats som

(69) Jag slår Lasse.

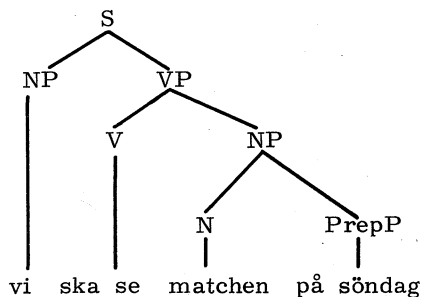
är alltså entydig också sedan Lasse gjorts till fundament:

(70) Lasse slår jag.

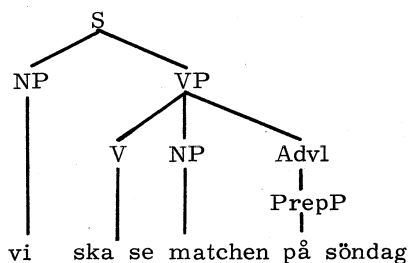
Nu har emellertid i 3 pers. plur. formen dom slagit igenom som enhetsform i talad svenska. Här blir det då grammatikerns uppgift att med sin överblick över språket avgöra hur stor redundansminskning sammanfallet medför, eller om det kanske till äventyrs ger redundansökning i och med att det plurala dom blir mera olik det singulara de(t) än vad de var.

Frivilliga transformationer spelar en stor roll när det gäller att göra meningar entydiga eller lättare att uppfatta. Utan ordföljdsändring blir satsen Vi ska se matchen på söndag homonym i ytstrukturen:

(71)

(72)

Genom att tillämpa fundament- eller utbrytningstransformationen (emfatisk omskrivning) på något av leden efter huvud verbet upplöser vi homonymien:

- (73) Matchen på söndag ska vi se. = (71)
- (74) Det är matchen på söndag (som) vi ska se. = (71)
- (75) På söndag ska vi se matchen. = (72)
- (76) Matchen ska vi se på söndag. = (72)
- (77) Det är på söndag (som) vi ska se matchen. = (72)
- (78) Det är matchen (som) vi ska se på söndag. = (72)

Fundamenttransformationen har eljest två viktiga uppgifter: att ge emfas och att binda ihop meningar. Vi kan säga att fundamenttransformationen binder ihop meningar, därför att det som regel är ett led med NP som redan nämnts, t ex i föregående mening, som dras fram på första plats.

En speciell form av fundament är det som häntas ur underordnet sats. Normalt är sådan flyttning inte tillåten:

- (79) ^xBilen pratade jag med Lisa när du köpte.
- (80) ^xBilen pratade jag med gubben som köpte.
- (81) ^xBilen blev jag arg på dig eftersom du köpte.
- (82) ^xBilen trodde jag att stod i garaget.
- (83) ^xBilen frågade jag när blev besiktigad.

(Sådana meningar förekommer nog i talspråket då och då, men de upplevs i regel som rätt udda.) I tal har vi däremot inga betänkligheter att göra ickesubjekt i bl. a. objektssatser till fundament i den överordnade huvudsatsen. Om objektssatsen inte är indirekt frågesats och om den saknar att kan också subjektet dras ut.

Exempel:

- (84) Bilen tror jag (att) han har sålt.
- (85) Bilen tror jag står därborta.
- (86) Bilen vet jag inte om han har sålt.
- (87) Bilen såg jag när han sålde.
- (88) Bilen vet jag inte varför han sålde.
- (89) Bilen ser det inte ut som om han vill sälja.
- (90) Bilen dröjer det länge innan han säljer.
- (91) Bilen vore det roligt om du sålde.

På samma sätt om att-satsen föreligger reducerad till att-infinitivfras:

- (92) Bilen bad jag honom ((om) att) ta med sig.
- (93) Bilen lovade han att sälja.
- (94) Bilen lovade jag honom att försöka (att) sälja.
- (95) Bilen blev jag tvungen att gå ända till stan för att hitta.
- (96) Bilen är det viktigt att försöka sälja så fort som möjligt.

Fenomenet kallas satsfläta i Sverige. Äldre språkvårdare brukar av någon anledning anse satsflätan ologisk, vad de nu menar därmed. Ur funktionell synpunkt är det enda intressanta i vilken utsträckning den ger upphov till homonymi. Det är lätt att med den generativa grammatiken som hjälpmedel förutsäga när homonyma satsflätor uppstår. Det krävs två saker: (a) Den överordnade satsen skulle också utan fundamenttransformation kunna ha haft den

ditflyttade satsdelen. (b) Den underordnade satsen skulle också utan fundamenttransformationen kunna vara utan den utflyttade satsdelen.

De här villkoren är uppfyllda i meningen

(97) I dag kan jag inte säga om han kommer.

eftersom båda följande meningar är riktiga

(98) I dag kan jag inte säga det.

(99) Jag kan inte säga om han kommer.

Däremot är inte följande mening dubbeltydig:

(100) Johansson vet jag inte om han har pratat med.

Och det beror förstås på att följande meningar är omöjliga:

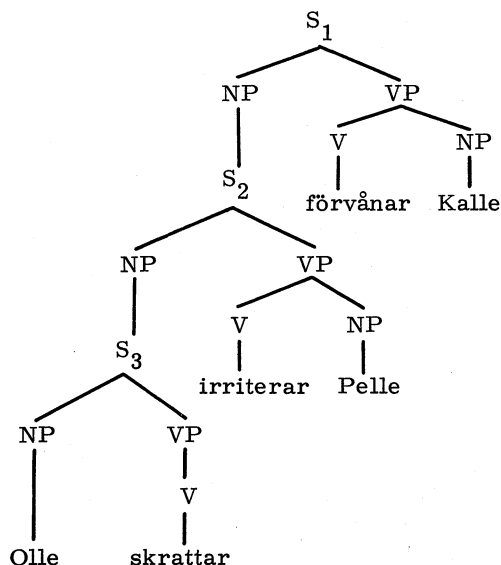
(101) ^xJohansson vet jag inte det.

(102) ^xJag vet inte om han har pratat med.

Lätt att säga

Många transformationer gör stilen kompakt och svårläst, men det finns också transformationer som luckrar upp meningarnas djupstruktur och gör meningarna lättare att både säga och tyda. Så t ex i det här exemplet:

(103)

Obligatoriskt sker här insats av att framför subjektssatserna:

- (104) ((att (att Olle skrattar)_{S₃} irriterar Pelle)_{S₂} förvånar Kalle)_{S₁}

Meningen blir som tur är betydligt lättbegripligare om vi tillgriper den transformation som ersätter subjektssats med det formella subjektet det och flyttar ut subjektssatsen åt höger. Om vi gör så i S₂ blir resultatet

(105) att det irriterar Pelle att Olle skrattar förvånar Kalle och om vi gör det i både S₂ och S₁:

(106) det förvånar Kalle att det irriterar Pelle att Olle skrattar.

Vi kan se vår svaghet för en transformation som denna som ett utslag av en generell tendens särskilt i omedelbart tal, högerorienteringstendensen. Den täcker tre saker:

- (a) I en sats startar man gärna med det som redan är bekant för åhöraren och presenterar nyheter framemot slutet.
- (b) I en sats eller konstruktion sträver man efter att nämna det finita verbet respektive konstruktionens huvudord så tidigt som möjligt (jfr. Diderichsen: "analytisk ledstilling").
- (c) Tunga, d. v. s. i regel långa satsled placeras helst långt åt höger, om alternativa platser står till buds (jfr. Diderichsen: "vægtprincippet").

Exempel på (a) har vi i det faktum att fundamenten så ofta är definitiva; indefinita subjekt flyttas gärna åt höger, t ex med den transformation som i dess ställe sätter in formellt subjekt. Vi kan också jämföra alternativen ge ngt till ngn och ge ngn ngt. Om det ena NP är definit och det andra indefinit gynnas det alternativ som leder till att det definitiva objektet föregår det indefinita:

(107) Vi gav flickan ett äpple.

(108) Vi gav äpplet till en flicka.

hellre än

(109) Vi gav ett äpple till flickan.

(110) Vi gav en flicka äpplet.

En sats som subjekt är inte definit och drabbas därför nästan all-

tid av den ovan omtalade transformationen. Här är också förklaring (b) tillämplig. (a) och (b) drar också åt samma håll såtillvida som definita NP så ofta pronominaliseras: följden blir alltså att bara en eller ett par stavelser föregår det finita verbet.

Den transformation som ger s k dubbel satsdel kan också vara ett utslag av (b): genom att sätta ut ett pronominellt ord efter ett långt fundament flyttar man liksom ut detta ur den egentliga satsen och startar satsen på nytt:

(111) Om du åker till stan i morgon, då vill jag åka med.

(112) Den där lilla gubben du pratade med, honom har jag inte sett förr.

Som jag påpekat ovan kan fundamentet också vara ett kontrastled, d. v. s. ett led med stor psykologisk vikt. Här leder emellertid högerorienteringstendensen (b) till att det osofistikerade talspråket tillgriper den explicita kontrasteringstransformation (utbrytning, emfatisk omskrivning), varigenom kontrastledet hamnar efter meningens finita verb:

(113) Bilen står där, inte bussen. --

Det är bilen som står där, inte bussen.

I nominalfraser finner vi i talspråket sällan genitivattribut av annat än personbeteckningar, hellre väljs prepositionsattribut. Vidare undviks långa adjektiva attribut till förmån för motsvarande relativsats. I enkelt språk väljer vi inte så gärna att säga avskriva, bortföra om vi har att tillgå synonymer som skriva av, föra bort. Alltså hellre verb (= huvudord) + partikel (= bestämning) än den motsatta ordningen.

Exempel på (c) har vi i vår ovilja att placera tunga adverbial på satsadverbialens plats centralt i meningen. Men också i en mängd andra fall opererar vad Diderichsen kallar vägtprincipen. Sålunda kan vi kasta om ordningen i sekvenser som de följande:

subjekt-satsadverbial (om ej subjektet är pronomen)

satsadverbial-objekt (om objektet är pronomen)

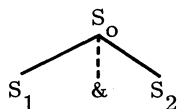
(prepositions)objekt-adverbial (om objektet är längre än adverbialet)

(114) om hon inte ringer - om inte fru Svensson ringer

(115) jag såg inte fru Svensson - jag såg henne inte

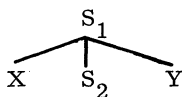
(116) jag vill uppleva sådant i skolan - jag vill uppleva i skolan
en atmosfär som stimulerar både lärare och elever.

En annan tendens i det omedelbara språket är att föredra paratax
i stället för hypotax. D.v.s. vi väljer

där relationen mellan satserna uttrycks i
S₂ med tempus, samordnande konjunktion,
konjunktionellt adverb, med definitiva adver-
bial eller definitiva nominalfraser som syftar
på hela S₁ eller på led i S₁

hellre än

där relationen mellan satserna uttrycks
särskilt med underordnande konjunktion fram-
för S₂ eller med relativt led i S₂ och med
en särskild ordföljd i S₂.

Nästa nivå i komplikation är att den underordnade satsen förkortas:
attributiva satser kan bli appositioner eller attributiva satsförkort-
ningar, att-satser blir objekt med infinitiv eller att-infinitivfraser.
Den attributiva satsförkortningen kan gå vidare och bli framförställt
adjektivattribut. Den hårdaste koncentrationen av icke attributiv sats
utgör nominalisationen, varigenom verbet substantiveras och de
återstående satsdelarna blir led i nominalfrasen där det substanti-
verade verbet är huvudord. De fyra stilistiskt viktiga komplikations-
nivåerna kan vi då exemplifiera på följande sätt:

- (i) Samordning: Där står den gamla bilen, och den är alldeles röd av
rost.
" " " " " " " kvarterets stolthet.
- (ii) Underordning: Där står den gamla bilen som är alldeles röd
av rost.
" " " " " " " kvarterets stolthet.
- (iii) Attr. sats. förk.: Där står den gamla bilen, alldeles röd av
rost.
Apposition: " " " " " " , kvarterets stolthet.
- (iv) Adj. attr.: Där står den av rost alldeles röda gamla bilen.

- (i) Samordning: Först besiktigade vi bilen, och så gick vi ut.
(ii) Underordning: Efter det att vi hade besiktigt bilen, gick vi ut.
(iii) Infin. fras.: Efter att ha besiktigt bilen gick vi ut.
(iv) Nominalisation: Efter (vår) besiktning av bilen gick vi ut.

Vi kan säga att den generativa grammatiska teorien stämmer bra med vår intuitiva uppfattning om hur invecklade alternativen ovan är stilistiskt sett. Exempelen med lägre nummer representerar antagligen transformationella förstadiet till exemplen med högre nummer. Övertro är emellertid här knappast på sin plats. Som ett botemedel mot alltför stora förhoppningar på den generativa grammatiken vill jag anföra uttrycket be ngn komma som knappast är stilistiskt mera avancerat än be ngn om att han ska komma, som rimligen är den transformativa utgångspunkten för det kortare uttrycks-sättet:

- (117) be ngn om att han ska komma
- (118) be ngn om att - - komma (satsförkortning)
- (119) be ngn - att - - komma (frivillig strykning av preposition framför att)
- (120) be ngn - - - - komma (frivillig strykning av att framför infinitivfras)

Stilanalys

Jag menar med stilen i en text summan av de drag i texten som är antingen (a) resultat av den talandes/skrivandes val bland alternativa uttryckssätt inom grammatik och lexikon eller (b) avvikelser från grammatiken och lexikonet. Det ur stilsynpunkt intressanta är alltså sambandet mellan författarens val att uttrycka sig i de olika successiva valsituationer, som han försätter sig i eller som han försätts i, när han producerar texten.

Av olika skäl är den generativa grammatiken ett tjänligt instrument vid stilanalys. För det första är de frivilliga transformationerna just en katalog över alternativa syntaktiska möjligheter. Den generativa grammatiken ger oss en vink om vad vi ska leta efter, helt enkelt. För det andra är strävan efter explicititet vid formuleringen av de grammatiska reglerna en god hjälp vid bedömningen av avvikelser från grammatiken. Teorin skulle i princip kunna göra det möjligt för oss att inte bara iaktta avvikelser utan också beskriva hur mycket den avviker. För det tredje ger oss det transformationella maskineriet en möjlighet att skriva en poetisk grammatik överlagrad den normalspråkliga. Den egenartade ordföljden i den rimmade poesien är inte regellös utan följer särskilda regler i den-

na poesiens grammatik: ibland sätts den ordinära grammatikens regler ur spel (t ex den som kräver omvänd ordföljd i huvudsats efter icke-subjekt som fundament), ibland införs tilläggsregler (t ex den som flyttar betonad verbpartikel till satsslutet). För det fjärde ger distinktionen djupstruktur - ytstruktur en bra nyckel till förståelse av den i poesi centrala företeelsen tvetydighet (ambiguitet). För det femte ger den generativa teoriens integrering av de olika aspekterna på språket till ett totalsystem nya möjligheter att foga samman spridda iakttagelser till en helhetsbild. Viktigast är att den tidigare oforcerbara muren mellan syntax och semantik, mellan grammatik och lexikon håller på att raseras. För att illustrera något av detta må vi fundera lite över stilen i en kort dikt av Harry Martinson:

(121) KVÄLL I INLANDET

Tyst gåtan speglas. Den spinner afton
i stillnad säv.
Här finns en skirhet som ingen märker
i gräsets väv.

Tyst boskap stirrar med gröna ögon.
Den vandrar kvällslugn till vattnet ned.
Och insjön håller till alla munnar
sin jättesked.

När vi ser en text tryckt som en dikt mitt på sidan, med ojämn högermarginal, med strofindelning, ställer vi nog som läsare in oss på att möta en viss sorts språk. Vi är så väl programmerade i detta avseende att vi kanske i det här fallet vid genomläsningen inte ens märkte att Martinsons dikt är rimmad. Vi noterar kanske inte heller den speciella ordföljden i första versen och i tredje versen från slutet. Att vi reagerar så lite inför den uteblivna omvända ordföljden i "Tyst gåtan speglas" kan bero på att vi är vana vid möjligheten från annan poesi, men det kan också betyda att ledföljden subjekt-finit verb, som är djupstrukturens ordning, också ur psykolingvistisk synpunkt är den grundläggande.

På sätt och vis gör poemet ett enkelt intryck. Dess meningar är korta, kortare än genomsnittet i talspråket. Orden verkar på några undantag när enkla, vanliga. Tar vi punkten före näst sista versen som tecken för paus, så kan vi också associera det följande Och till talspråket, som ofta börjar huvudsats efter paus med ett å 'och'.

Som så ofta är enkelheten bedräglig. Synar vi de båda stroferna närmare i sömmarna finner vi en stark koncentration som knappast påminner om talspråk. Kompaktheten hänger delvis ihop med att dikten återger en stillbild, utan handling. Satserna radas på varandra utan antydan om tids- eller orsaksrelation. De har alla presens-tempus, vars betydelse när den är ospecificerad av tidsadverb svävar mellan nu och allmän tid. Detta att bilden är ett tidlöst utsnitt ur en större helhet i tid och rum understryks med raffinerade medel. Martinson talar om gåtan i bestämd form: en syftning utanför diktens ram underförstås. I uttrycket stillnad såv underförstås i participet ett förlopp utanför dikten. Likaså låtsas diktaren förut-sätta att läsaren vet vad scenen omfattar: gräset, vattnet. Dikten är också syntaktiskt kompaktare än talspråket. Den attributiva satsförkortningen kvällslugn och de icke-restriktiva adjektivattributen stillnad och gröna har valts i stället för synonyma relativsatser.

I själva verket är dikten rätt konstfullt byggd. Se hur de båda stroferna inleds av det centrala ordet tyst. Detta ord har en syntaktiskt sett effektiv placering, eftersom det är fundament utan att vara definit. Se å andra sidan hur de övriga satserna inleds av definitiva fundament som pekar bakåt, binder ihop den egna satsen med den närmast föregående:

Tyst... Den

...

Här...

...

Tyst...

Den...

Och insjön...

...

Vi går vidare till några mer avancerade manipulationer med normalspråket. I uttrycket en skirhet har den kontinuativa faktorn i substantivet bytts ut mot en individuativ: ett formlöst begrepp ges gränser, kan tänkas i flertal, får obestämd artikel i ental. Det är vanligt i poesi att byta enstaka betydelsefaktorer i ords innehåll på ett djärvare sätt än vad som är tillåtet i vanligt språk. Vi mär-

ker ett ords betydelseändring på dess omgivning. Här några tvåledade uttryck som visar mer eller mindre långtgående betydelseförskjutningar:

- (122) gåtan speglas (i vattnet): abstrakt - konkret
- (123) gåtan spinner (afton) : icekeanimat - animat
- (124) spinner afton : konkret - abstrakt
- (125) insjön håller (sin jättesked) : animat - ickeanimat

Bokstavligt tolkade blir dessa tvåledade uttryck motsägelser. Dessa bokstavliga betydelser finns kvar som en tvetydighetstagg i vår helhetsupplevelse av verserna, också efter det att vi utnyttjat de betydelsejusterande mekanismerna för att nå fram till en rimligare tydning av varje uttryck. Men också denna process efterlämnar ofta en tvetydighet, eftersom ofta antingen det ena eller det andra av de i uttrycket ingående leden kan betydelsejusteras så att hela uttrycket får en icke paradoxal innebörd. Är det abstraktheten i gåtan som ska bytas ut mot konkretthet eller är det speglandet som ska fattas på ett mera abstrakt sätt? Verbet spinna har annars objekt med mycket speciell konkret betydelse: ska denna egenskap hos verbet fasthållas eller ska afton få ha kvar sin abstrakta innebörd i stället för att få en ting-aktig betydelse passande till spinna? Ska vi fatta gåtan som en handlande varelse eller ska dess verb mista sin handlingsbetecknande betydelse? Ska insjön besjålas eller ska dess verbfras få en justerad betydelse passande till ett icke levande subjekt?

I poesi tillämpas sällsynta eller helt speciella transformationer. Ibland ger de ytstrukturer som skulle kunna gå tillbaka på andra djupstrukturer. Ett par exempel från Martinsons dikt:

- (126) gräsets väv
- (127) sin (= insjöns) jättesked

Vi kan tolka dessa uttrycks possessivattribut på det enklaste sättet: 'som gräset har' resp. 'som insjön har'. Meningen skulle då bli 'tex' resp. 'spindelväv' resp. 'liten vik' för hela (126) och (127). Men det ligger här lika nära till hands att anta en underliggande jämförelse:

- (128) gräset är som en väv
- (129) insjön är som en jättesked

Satser som dessa blir metaforer i och med att jämförelsekonjunktionen stryks och likhetsledet blir ett vanligt predikativt led:

(130) gräset är en väv

(131) insjön är en jättesked

Eftersom nu identitet predicerats kan predikativen användas i stället för subjekten. Men ofta är det nödvändigt ge en tolkningsanvisning. Det kan ske genom att (130) och (131) kopplas som relativsatser till väv resp. jättesked. Ungefär

(132) den väv som gräset är

(133) den jättesked som insjön är

Så heter det väl knappast någonsin; poeten utnyttjar i stället en transformation som kan göra subjektet i en sådan relativsats till genitivattribut (s k epexegetisk genitiv) till korrelatordet. Jfr.

(134) den förbannelse som superiet är → superiets förbannelse

(135) den stad som Sundsvall är → Sundsvalls stad

Resultatet blir då textens (126) och (127),

Också i andra fall tvekar vi om djupstrukturen under diktens ord på ett sätt som kittlar den sensitive läsaren:

(136) Tyst boskap stirrar med gröna ögon.

Här oscillerar vår tydning mellan att fatta tyst som attribut, predikativ och adverbial, mellan 'tyst boskap', 'boskapen är tyst' och 'boskapen stirrar tyst'.

I poemets avslutningssats lämnas vi med en avgörande tvetydighet av annat slag. Nominalfrasen alla munnar kan nämligen betyda antingen 'alla munnar som finns' eller 'alla av munnarna som implicit eller explicit nämnts', betydelser som avspeglar olika grammatisk bakgrund. Vi kan alltså inte säkert säga om Martinson åsyftar bara bildens tysta boskap eller om han tänker sig att vi alla, djur och människor, kan insupa det spegelblanka vattnets stillhet.

Epilog

Vi lämnar där analysen av Martinsons naturdikt. Vi har sett hur den stilistiska granskningen ställer stora krav på den grammatiska teoriens kapacitet. Stilanalys har så ofta lett antingen till knappologi - sann men ointressant - eller till konst om konst - viktig kan-

ske men overifierbar. Det är min förhoppning att den generativa grammatikens försök till en enhetlig språkbeskrivning som inkluderar semantiken ska kunna hjälpa litteraturvetare och lingvister att mötas i icke triviala men ändå sanna utsagor om stil i skönlitteratur och andra texter.

Det är en stor uppgift för den generativa grammatiken i modersmålsstudiet. Jag hoppas jag har visat att det inte är den enda.

Litteratur:

Allmänt:

Chomsky, N., Syntactic Structures. 1957.

- , Aspects of the Theory of Syntax, 1965.

Bach, E. and R. T. Harms (eds.), Universals in Linguistic Theory. 1968.

Introduktion:

Jacobs, R. A. and P. S. Rosenbaum, English Transformational Grammar. 1968.

Hovdhaugen, E., Transformasjonell generativ grammatikk. 1969.

Teleman, U., Grammatik för gymnasister. I: B. Loman m. fl., Språket i blickpunkten. 1969.

- Tre generationer transformativ grammatik. I: Dens., Uppsatser i grammatik. 1970.

Studier i de nordiska språkens grammatik:

Basbøll, H., Notes on the Phonology of Danish Imperatives with a Digression on Vowel Quantity. ARIPUC (Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen) no. 4/1969 (1970).

Ellegård, A., Svensk-engelsk transformationsgrammatik. 1969 (prel. uppl.).

Fretheim, T., Norwegian Stress and Quantity. I: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap 24. 1970.

- , "Uttrykning av setningsledd" sett fra transformasjonsgrammatisk Synspunkt. I: E. Hanssen (utg.), Studier i norsk språkstruktur. 1969.

Hovdhaugen, E., Tonelag og trykk ved avledninger med prefixet u- i bokmål. I: E. Hanssen (utg.), Studier i norsk språkstruktur. 1969.

- Noen syntaktiske faktorer ved verbet i norsk. I: Språk og språk-undervisning. 1969.

Nilsson, K., Norm and Article in Swedish. I: *Studia linguistica* 22, 1968.

Proceedings of the International Conference of Nordic and General Linguistics in Reykjavik 1969. Uppsatserna av Rischel, Sigurd Weinstock om problem i dansk, svensk och norsk fonologi.

Sigurd, B., Adjektivkomparationens morfologi. I: *Arkiv för nordisk filologi* 82. 1967.

Rischel, J., Notes on the Danish Vowel Pattern. ARIPUC no. 3/1968 (1969).

- , Morpheme Stress in Danish. ARIPUC no. 4/1969 (1970).

Teleman, U., On Gender in a Generative Grammar of Swedish. I: *Studia linguistica* 23. 1969.

- Böjningssuffixens form i nusvenskan. I: *Arkiv för nordisk filologi* 84. 1969.

- Definita och indefinita attribut i nusvenskan. 1969.

Öhman, S., Generativa regler för det svenska verbets fonologi och prosodi. I: *Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning* III. 1967.

Diskussion efter Ulf Telemans foredrag.

Wille: Vil sammenholde EH's indlæg og Telemans. T. præsenterede os ikke for en generativ transf. gramm. men for to ting: 1) en meget generel model, der må indgå i en sådan grammatik plus en samling sætninger, der må være en dybdestruktur, plus et nyt sæt af regler, der arbejder på dybdestrukturen. Dertil kobledede han så den semantiske og den fonetiske komponent. 2) Nogle eksempler på, hvordan man kan argumentere med et materiale. Den der herefter tror at han kender en transf. gramm. vil blive meget forskrækket, da en sådan ser anderledes teknisk ud. Derfor undres man måske heller ikke så meget når EH erklærer sig tilfreds med sit eget. På den anden side er det måske heller ikke mærkeligt at transf. grammatikeren efter den store indsats det er at tilegne sig en sådan gramm. erklærer sig tilfreds med transf. gramm. W. stillede spørgsmålet om ét sprog var tilstrækkeligt til at besvare alle de problemer en tekstbeskrivelse rejser. T. havde selv antydnet, at han ikke kunne nøjes med sin transf. gramm., ved spørgsmål af psykologisk og sociologisk art. Måske var det muligt at lave en anden type gramm. som belyste andre ting i sproget end dem, transf. gramm. kan tage stilling til, i stedet for at man hænger sig for fast i en bestemt teori. Derfor må vi spørge: "Hvad vil vi egentlig med vores sprogbeskrivelse?" W. opstillede derefter følgende program:

1. Vi vil definere et sprog (in casu: dansk) med alle dets historiske og geografiske varianter.
2. Vi vil knytte en entydig analyse til alle sætninger i sproget.
3. Vi vil lære vore elever nogle korte regler, som kan hjælpe til at afgøre sprogrigtighedsproblemer.
4. Vi vil forstå, hvilke mekanismer, der sætter os i stand til at producere og forstå sproglige udtryk.
5. Vi vil finde et redskab til at karakterisere sproget hos en bestemt gruppe.
6. Vi vil forstå sprogets rolle i tænkning og socialt samspil.
7. Vi vil forstå, hvordan det er muligt at lære et sprog.

Er nu transf. gramm. anvendelig til at løse nogle af disse opgaver? Det er klart at den er meget anvendelig til den første opgave, da den simpelthen er et definitionssystem. Til gengæld er det fuldstændig uoverkommeligt at definere en bestemt persons sprog på et bestemt tidspunkt. En god opgave, som kan løses med apparatet, men som blot er praktisk uigennemførlig. Det samme gælder punkt 2. Redskabet er godt, men det er uoverkommeligt at lave det så fint at det rent faktisk kan lade sig gøre. Punkt 3: Helt klart umuligt. Sådanne regler er usande og ukorrekte tommelfingerregler, som vi ikke har brug for transf. gramm. til. Punkt 4: Transf. gramm. er eminent til denne opgave (når vi ikke går i detaljer), da den belyser de generelle strukturer, der må være tilstede i alle sprog. Men den kan ikke løse problemerne om selve produktionen og selve forståelsen, med andre ord: vi er ved at løse competence-problemet, men vi har ikke løst performance-problemet endnu. Og her er det rimeligt at spørge, om det er muligt at forestille sig denne matematiske model, som transf. gramm. jo er, indgå i noget, som er dynamisk på den måde som produktion og forståelse er. Punkt 5: Transf. gramm. skulle også her være helt eminent, hvis vi ikke går ud i alle detaljer. Problemet er blot, om

ikke selve udformningen af transf. gramm. kræver, at vi altid går fuldstændigt til værks, med mindre vi giver en meget matematisk beskrivelse. Punkt 6: Umuligt at tage stilling til transf. gramm. s eventuelle muligheder her. Punkt 7: Her har vi samme problemer som ved punkt 5 ovenfor.

Teleman: Var stort set enig, selvom han opfattede W.s indlæg som udtryk for en forhåbning om en bedre gramm. Angående problemet om vejledende regler: Det er ikke et grammatisk problem men et vurderingsproblem. Sprogfolk og andre kan specificere synspunkter og argumenter, men egentlig er det et samfundsproblem, hvad man skal gøre. Nået så langt må man tage stilling til, hvordan man så kan påvirke folk i den ønskede retning. T. tvivlede på at regler - i hvert fald i traditionel form - har nogen som helst effekt.

Erik Hansen: Mon nogen her ville nægte at skrive under på T.s opfattelse af sprogbeskrivelse, og mon nogen her ikke har beskæftiget sig med de samme problemer? T.s indlæg var ikke så meget en præsentation af den amerikanske lingvistik, stillet op mod andre opfattelser som en fornuftig sprogvidenskab overfor den traditionelle skolegramm. Accepterer man T.s metode, betyder dette dog ikke nødvendigvis at man accepterer den amerikanske. Henviste til tidligere bemærkninger om, at nogle af københavnernes arbejder både med generative og transformationelle problemer uden at det bliver transf. gramm. Mindede om, at meget af det, T. nævnte, har man kunnet gøre før man kendte Chomsky. Det amerikanske er ikke den eneste slutning, man behøver at komme til. Spørgsmål til T: Da transf. gramm. hævdes ikke at være en discovery procedure, må man i forvejen vide noget om sproget. Man kunne måske derfor hævde, at det arbejde der gøres med undersøgelser af sprogforhold, der ligger nærmere en overfladestruktur, er råmateriale for transf. grammatikerne.

Teleman: Man kan komme frem til en analysemetode eller en ide, hvordan man vil, blot resultatet "blir bra", d.v.s. at det skal udgøre et sammenhængende sæt af regler, som 1) er så økonomisk som muligt 2) modsigelsesfrit og 3) ligger så nær som muligt ved de psykolingvistiske fakta, som vi efterhånden kan konstatere. T. beklagede ikke at man i transf. gramm. kan genkende træk fra den traditionelle skolegrammatik, og han så det som grammatikkens vigtigste opgave at lette den semantiske specifikation så meget som muligt. Transf. gramm. er ikke nogen fuldstændig gramm., men et relativt stort og sammenhængende system. Hvorvidt skolegrammatikken eller andre former for gramm. har ret, afhænger af systemet og enhedernes indarbejdning i systemet. Vi har jo set at visse fænomener ikke passer ind i skolegrammatikken men stemmer bedre overens med f.eks. Diderichsen-analyse o. lign. Hvad angår de forskellige typer af transf. gramm.: Det er vanskeligt på kort tid at give en specifikation af transf. gramm., væsentligst fordi der findes ikke én men mange transf. gramm. Det er et område i rivende udvikling, og vi kommer forhåbentlig til endnu bedre approksimationer til hvad der findes af psykolingvistisk realitet i hjernen. Slutningen får vi jo ikke før hjernefysiologer og lingvister mødes.

Harms Larsen: Det er typisk for arbejder af denne art, at man går ud fra et eller andet specifikt problem, hvis løsning så ender i grundige overvejelser om ændringer af hele systemet. Rent forskningspsykologisk er det en enorm barriere hele tiden at føle sig forpligtet til - hver gang man finder en eller anden løsning som man kan udtrykke i et brugbart sprog - at skulle lave resten af systemet om. Det må være berettiget i sig selv at lave et råmateriale og så sige: "De der er interesseret og som formår at lave hele systemet om, er velkomne". Der er egentlig snarere tale om en arbejdsfordeling end om en principiel uenighed.

Teleman: Arbejdet foregår indenfor teorien. Der laves jo en masse arbejde, som ikke får disse konsekvenser for systemet og som måske kan betragtes som foregående lige under overfladestrukturen men rettet imod dybdestrukturen, så at sige. Iøvrigt er der vel ikke noget negativt ved det, at praktisk taget enhver form for undersøgelse indebærer risikoen for at den får konsekvenser for systemet som helhed. Det er jo netop forskellen mellem arbejde, der har til formål at blive placeret i et helt system, og arbejde, som er rent taksonomisk (altså discovery procedures).

Togeby: Henviste til den megen omtale af den langsommelige formaliseringsproces, som efter T.s mening også har den positive konsekvens, at tvetydigheder og selvmodsigelser i teorien konstateres straks. Måske ligger der netop her en fare ved EHs system, hvor man hurtigt stiller sig tilfreds og så standser det videre arbejde. Transf. gramm. formulerer hver gang et nyt spørgsmål. Der er altid noget, der gør at sætningen alligevel ikke kan produceres, og man får så straks stillet det næste spørgsmål. Dette opnår man ikke gennem EHs teori.

EH: Afviste T.s kritik. En diskussion om hans teori som helhed mente EH ikke der var basis for, så længe det almindelige kendskab til teorien ikke var mere udbredt. I den forbindelse beklagede EH de betingelser, hvorunder han har måttet arbejde og fandt sin situation typisk for sprogforskere i Danmark.

Togeby: Fandt EH.s angreb på transf. gramm.s formaliseringer noget uberettigede og henviste til at københavnernes arbejder (f.eks. Harms Larsens) også var svært tilgængelige p.g.a. deres formaliseringer.

EH: Indrømmede - også henvendt til Wille - at hans system ikke er enkelt.

Ordstyrer: Hvis der ikke er flere bemærkninger til Telemans foredrag, kan vi vende tilbage til Erik Hansens foredrag i formiddags, hvor Wille havde en ekstra kommentar.

Wille: Det drejer sig om reglerens økonomi. Når EH har formuleret sine regler, ser de meget økonomiske ud, mens transf. gramm.s regler ser umådelig uøkonomiske ud. Men man kan vise matematisk at transf. gramm.s system er det mest økonomiske. Den hierarkiske struktur er meget mere økonomisk end den lineære. Men

intuitivt forholder det sig lige omvendt. Skal man gribe noget i flugten er den lineære struktur den behageligste. Det gælder også rent pædagogisk.

EH: Spurgte (særlig henvendt til Veirup og Teleman), idet han igen understregede, at hans bemærkninger ikke skulle udtrykke nogen kritisk holdning: Hvis man f.eks. arbejder på baggrund af en transf.-grammatisk filosofi og så skal lave en sprogbeskrivelse af mere gammeldags filologisk art, f.eks. en beskrivelse med et stilistisk sigte, så får man brug for at benævne data som man finder helt oppe i overfladen, d.v.s. på papiret. Hvilken terminologi skal man så bruge, og i hvilke henseender adskiller den sig fra den traditionelle skolegrammatik?

Teleman: Nu kan man vel nok forestille sig stilanalyser ikke bare på overfladestrukturen men også på dybere liggende strukturer, og så får vi et terminologisk problem. For i dette system er mange fakta udtrykt i andre symboler end ord og forkortelser, f.eks. er subjektet ikke med ord udtrykt som forskelligt fra objektet. Det har blot en specifikation i systemet. Men dette forhindrer jo ikke, at man i den praktiske kommunikationssituation (f.eks. i klasseværelset) bibeholder de hævdundne betegnelser. T. forestillede sig at man på lignende måde - af stilistisk-praktiske grunde måtte have termer, som viser, på hvilket niveau man befinder sig. Man må simpelthen definere en række termer for at kunne kommunikere på praktisk måde, da man ikke kan tale i formelsprog. T. mente dog ikke at det var et problem, der var specielt for transf. gramm., men et praktisk problem, et praktisk sprogrøgtproblem.

Wille: Ønskede at supplere T.s svar med den iagttagelse, at den terminologi, vi har til rådighed, når vi skal tale om disse ting, er umådelig fattig og at den næsten kun indeholder syntaks-termer. Transf. gramm. er et stort syntaktisk system og hjælper os ikke ret meget, når vi skal løse andre problemer end de syntaktiske. Når vi skal beskrive hvordan en sætning virker på os, hvilken social værdi, den har og hvilke stilværdier, den har, så skal vi ganske vist kunne beskrive den syntaktisk, men vi skal også have en terminologi til at udtrykke dens anvendelse. Der ligger et stort arbejde i først at finde termer vi kan bruge til disse ting og et andet stort arbejde i at vise, om det termsystem vi derved får konstrueret, kan indgå i en sammenhængende teori, som evt. vil kunne kobles på det formelle system. Det, at vi har meget fine syntaktiske redskaber, bør ikke få os til at glemme, at der er store uløste opgaver tilbage, som ikke kan løses på den måde.

Teleman: Der er jo også flere interessante problemer, som endnu ikke er løst, inden for teorien. F.eks. spørgsmålet om stilindslags plads i kompetencen. I allerenkleste form kan man tænke sig, at der ligger en slags stilfaktor (ligesom en semantisk faktor) i ordene i leksikon'et, men der ligger jo også en stilistisk koefficient i de forskellige valg, allerede i dybdestrukturen og også i de forskellige transformationer og i kombinationerne af ord. Dette er farlige spørgsmål og ekstremt komplicerede spørgsmål. Nu behøver en ge-

nerativist ikke at blive mere forskrækket end andre over dette. Der er jo heller ikke andre, der har formået at løse disse problemer på tiltalende måde, men det er meget nyttigt at få stillet disse spørgsmål.

EH: Fandt at de omtalte problemer lagde mægtig godt op til, hvad der skulle ske ved næste møde, hvor man efter EH.s mening burde have noget helt konkret at diskutere. Foreslog at man uddelte en bestemt beskrivelsesopgave til en 3-4 personer af forskellig observans og temperament og lod dem fremlægge det. Til en sådan opgave havde EH. allerede et emne parat, noget der vistnok er totalt oversat i beskrivelser af skandinaviske sprog: "jo - desto"-sætningerne.

Refereret af Georg Søndergaard.